

Sredozemno more i njegov doprinos našoj civilizaciji

Nigdje na našem planetu nema mora ili rijeke ili ma kojeg drugog geografskog prostora koje na svom području spaja i objedinjuje toliko raznih naroda koji se međusobno u mnogočemu razlikuju. Od najranijeg vremena, kroz Sredozemno more vodio je slobodan put koji je oduvijek spajao razne ljudske rase, koje su, svaka sobom nosile svoj način života, svoj jezik, vjeru, kulturu dajući time svoje posebno obilježje svojim običajima i svojim dostignućima.

Slobodni vodeni put koji svakome pruža mogućnost kretanja bez ikakve zapreke ili ograničenja, bio je način lakog i jeftinog saobraćaja, koji je kod naroda Sredozemnog područja prospijeo, u prvom redu, razmjenu svojih dobara. Ovi prvi kontakti donijeli su velikog ploda. S trgovačkom razmjenom, presađivanje drugih ljudskih umijeća nije bilo teško. Na ovaj način stojića koja su prošla prije nas ostavila su nam veličanstvena kulturna djela naroda Sredozemlja stvorena u zemljama oko i izvan njega.

Kada današnji putnik obilazi zemljama oko Sredozemnog mora, na svršetku svog putovanja zaključuje da je izbor bio dobar, jer nigdje na manjem prostranstvu ne može se naći više raznolikosti od one koju pruža Mediteran.

Kada se naša prakultura polagano kretala iz plodne doline Mezopotamije prema zapadu prešavši preko Crvenog mora i Sinaja, došla je do velike i plodne doline Nila. Ova bogata dolina omogućila je da se umijeća uvezena s Istoka u toj zemlji još dalje i bolje razvijaju.

Mnoge dinastije egipatskih vladara ostavile su za sobom jedinstvena građevinska remek-djela, za koje naša generacija još nije uspjela sasvim pronaći tehnički način njihova stvaranja. Rijeka majka-hraniteljica davala je obilno vode koju je trebalo iskoristiti. Kanali za navodnjavanje bili su prvi uslov za daljnje blagostanje i napredak. Nakon ovih uspjeha i osiguranja uslova života gradili su se hramovi. U prvo vrijeme to su bili niskim zidom ograđeni prostori, ograničenih površina, prazni, koji su bili određeni za molitvu i žrtvu. Graditelji se nijesu samim tim zadovoljili. Pošli su i dalje. U unutrašnjosti ograđenog zida sagradili su svetište. Kasniji graditelji su to nastojali usavršiti, obogatiti arhitektonski, uveličati i ukrasiti. Današnji ostaci hramova svjedoče nam savršene koncepcije ljepote i veličine, davajući jak dokaz istančanog ukusa ovih velikih graditelja, koji su znali dovesti u savršeni sklad sve elemente svog zanata. Predzide svetišta vremenom se pretvorilo u zid stupova. Manji su bili od jednog dok veliki su bili od više komada kamena. S vremenom se ogradni zid povisio, ulazna vrata su postala veća, negdje i ogromna s velikim ljudskim likovima — bogovima, čuvarima ulaza u posvećeno mjesto. Ovome se današnji putnik divi i pred ovim zdanjima osjeća snažan duh graditelja i veličinu njegovog vremena koja je na njega djelovala u stvaranju svojih zamisli.

Kad se putnik približi grobnicama — piramidama, ne može izbjeći a da ga ove građevine ne opsjednu svojom veličinom, zamisli graditelja i jednostavnosti izvedbe. Ovo su djela koja nas sile da o njima razmišljamo i onda kada nam nijesu pred očima. Koncepcija njihove gradnje nije proizvoljna, kako se to obično misli. Njihovi graditelji su kod njihove gradnje usko saradivali, prvenstveno s astronomima pa matematičarima i s drugim učenim ljudima onoga vremena. Položaj, visina, dužina bridova, smjer unutrašnjeg glavnog hodnika i niz drugih, naoko nevažnih elemenata nijesu sagrađeni bilo kako, već svaki od ovih momenata ima svoj opravdani razlog, pretežno s astronomskog gledišta. Arheološki nalazi u grobnicama velikih faraona puno govore o velikom poznavanju kemijskih sastava koje su upotrebljavali za premazivanje tjelesa svojih vladara prije njihova pokopa.

Dinastije su izumrle i propala su velika carstva a Mediteran je i dalje ostao onaj najlakši prirodni put kojim su se narodi i dalje povezivali, izmjenjujući međusobno svoja materijalna i umna dobra.

Sudeći prema arheološkim nalazima na otoku, Kreta je bila prva prekomorska zemlja na koju je Egipat imao svog uticaja. Današnji ostaci daju o tome samo blijedu sliku davne prošlosti i današnji putnik se nema na čemu dugo zadržavati i uzbuđivati svoju maštu i polazi dalje putem prema Grčkoj.

Teško je opisati duševno uzbuđenje koje obuzme posjetioca ove zemlje kada se prvi put nađe među arhitektonskim ostacima davnih nepoznatih graditelja. Oni su svojim umijećem zadivili sva pokoljenja za sobom, u čemu ih, do naših dana, nitko nije nadmašio. Bezbroj kasnijih graditelja pa sve do sada u mnogočemu se ugledalo u njih kod izrade svojih građevinskih zamisli.

Kultura je u Grčkoj našla pogodno tlo ne samo za razvitak graditeljskog umijeća. Uporedo s ovim velika dostignuća su postignuta u kiparstvu čiji ostaci i arheološki nalazi danas rese najljepše svjetske muzeje i galerije umjetnosti. Ali na ovom se nije stalo. U toplom grčkom kršu rađali su se ljudi koji su pošli i dalje. Filozofi, pisci i pjesnici te male zemlje ostavili su potomstvu isto tako neizbrisivih djela pera, još i jačih nego što su graditelji to ostavili u svojim zdanjima. Snaga njihovih tragedija, duboke misli filozofa i veliki pjesnički eposi još su i danas težak predmet naučnih ljudi, literata i kazališnih dasaka. Današnja medicina dobila je svoje prve osnove u ovoj zemlji, dok trgovina, brodarstvo i ratno umijeće razvili su se do zavidnih granica.

Prolazeći tom zemljom blagog podneblja, Akropola je prva gdje putnik zapne. Kao da je priroda znala, ostavila je usred Atenskog polja taj kameniti brežuljak, kojemu je, izgleda, bilo suđeno da postane stjecište velikih umova pera, govorničtva i državnog upravljanja. Današnje ruševine ovog, nekada, privelegiranog mjesta dovoljno govore svakom prolazniku o svom nekadašnjem velikom značenju. Hramovi, te velebne građevine kojima su ljudi od pradavnih vremena posvećivali naročitu pažnju, u ovoj maloj zemlji dobili su svoj jedinstveni način gradnje. Bogovi su u njima dobili svoja svetišta koja su bila sagrađena istančanim ukusom graditelja, koji su tačno znali dovesti u sklad veličinu i ljepotu. Karijatide su ovdje prvi put došle do izražaja kao figure — nosači postavljene na glavnim ulazima zgrada. Kasniji su graditelji samo kopirali svoje helenske pretke u svojim izvedbama. Kapiteli na stupovima s krasnom koritskom, jonskom i dorskom izradbom, nijesu našli premoć kroz sve kasnije vjekove. Sva nastojanja kasnijih graditelja da ih zamijene s nečim što bi bilo ljepše i bolje nijesu uspjela. Da bi zabavili svoj narod prikazujući im djela svojih pisaca i filozofa gradili su velika kazališta na otvorenom. I kod ove gradnje postigli su originalnu formu, koju su kasniji graditelji u svojim izvedbama samo kopirali. Današnji turista još ima prilike da u arenama ovih istih kazališta gleda lokalne folklorne izvedbe, kao nadopunu sadašnjoj turističkoj propagandi ove male zemlje.

Nema sumnje da je kroz cijelo vrijeme napretka i uspona ove male zemlje Sredozemno more dalo svoj veliki doprinos. Sjeverna brda i neprohodni klanci pružali su veoma težak saobraćaj prema unutrašnjosti kontinenta. More je u tome pružalo mnogo bolje i lakše mogućnosti. Ovaj veliki stupanj kulture onoga vremena imao je uticaja i na druge narode s kojima su stari Heleni dolazili u doticaj. Tako je slijedeći korak iz Helade bila Sicilija i južna Italija koje su prve presađili kod sebe dobar dio onoga što su stari Grci stvorili. Današnji ostaci koje susrećemo u Siracusi, Cataniji, Agrigentu i drugim manjim mjestima Sicilije, pa Poestum i na drugim mjestima u južnoj Italiji najrječitiji su znakovi velikog grčkog uticaja u ovim krajevima. Ruševine velikih hramova, kazališta i trgova i drugih javnih zgrada svjedoči su samo jednog dijela kulture, koja je iz stare Grčke bila presađena. Malo ostataka što je pronađeno o građnji kuća i drugih manjih objekata dovoljno govori današnjem putniku da osjeti veličinu i snagu one male krševite i neplodne zemlje, čiji genij u mnogočem prednjači i danas.

Zakon prirode koji stvara početak i svršetak svega postojećeg na Zemlji nije mimoišao ni staru Grčku. Zvijezda koja je do tada snažno sjala počela je pomalo zalaziti, dok je ne baš daleko od Helade krvoločna zvijer svojim mlijekom othranila dva brata, od kojih će jedan postati utemeljitelj grada, koji će, kroz svoje postojanje, stvoriti ogromno carstvo s neizbrisivim tragovima sve do danas.

I ovaj novi grad izrastao je na obalama Sredozemlja. Je li to bio slučaj ili neka druga okolnost, o tome nećemo govoriti. Ali da je Sredozemno more doprinijelo razvitku ovog grada i s tim pospješilo stvaranje moćne imperije, o tome nema sumnje.

Republikanski Rim i onaj careva u svom prvom napredovanju i postepenom jačanju svoje moći, prihvatio je odmah sve prednosti koje mu je pružalo Sredozemno more. To je bio najlakši saobraćajni put. Vrijednost ovog jeftinog puta odmah se odrazila na život u prijestolnici, gdje je ponuda i izmjena prekomorskih dobara u kasnijem periodu dostigla svoj vrhunac. S prvom trgovinom dolazili su i strani ljudi, te pored svoje robe, nudili su i svoje usluge gradu koji se naglo jačao i cvjetao u svim pravcima ljudske djelatnosti.

Dobra su stizala sa svih strana i gomilala se na jedno mjesto čiji svijet je osjetio blagodati obilja i poželio udobnije živjeti. I ovdje su se pored trgovaca pojavili učitelji i graditelji sa svojim umijećem. Trebalo je graditi a bogatstvo je tražilo ne samo da građevine budu lijepe već i koje bi za svoju svrhu bile prikladne i udobne. Pomorski put je i sada pomagao pa je mnogo toga što je bilo potrebno za ovu djelatnost došlo preko mora.

Razne okolnosti i strah pred neprijateljima kojih je bilo više, silio je Rim na postepena i sve veća osvajanja teritorija u svim pravcima. U ovim napredovanjima Sredozemno more igralo je ne jedinu ali veliku i značajnu ulogu. Sjeverno-afričku obalu koja je tako rekuć, bila na dohvat ruke iz samog središta carstva, trebalo je prisvojiti za sebe i uništiti neprijatelja. Dolina Nila bila je vrlo plodna i carstvu korisna, pa se i ova zemlja morala podrediti carevu zakonu. Još dalje prema istoku, zemlje su pružale velike izvore dobara. Istočna obala Jadrana nije bila daleko. Prema zapadnim zemljama Sredozemlja morski put nije bio težak, te preko Alpa do Germanie i Galie i sve do granica Škotske, čitav ovaj ogromni prostor potpadao je pod jedno carstvo.

Više od jednog milenijuma trajao je proces osvajanja i upravljanja ovim zemljama, u kojima su živjeli narodi koji su se u mnogočemu sasvim razlikovali i koji su, samo kroz državnu upravu imali tek nešto zajedničko.

U svojim osvajačkim pohodima Rimljani su, prije svega, gradili puteve i mostove. Ovo im je trebalo za što bržu i što bolju vezu s metropolom. U ovome su bili veliki majstori, što ih, do kasnih vremena nije nitko nadmašio. Kada su se iskrcali na britanski otok, na sjeveru su sagradili veliki obrambeni zid koji je išao od istočne do zapadne obale otoka. Na ovaj su se način osigurali protiv upada sjevernih škotskih plemena na teritorij koji je bio pod njihovom upravom. U zemlji su našli mnogo ugljena. Kao vrsni graditelji ovu okolnost su iskoristili vrlo dobro. Gradili su javna kupališta s toplom i hladnom vodom, a gradnja stambenih kuća s duplim zidovima i jednim podrumskim ložištem radi grijanja cijele kuće, bila je njihova specijalnost. Današnji London a rimski Londinium, u svom mnogo manjem opsegu od današnjeg, bio je nalik na ondašnji Rim. Trgovi, hramovi, javne i administrativne zgrade i druga zdanja, sve je bilo po rimskom uzoru. Tri stotine godina mudre rimske uprave na otoku ostavilo je velikih tragova na kasnija pokoljenja sve do danas.

Pored graditelja prijestolnica je trebala i drugih umnih ljudi koji bi unaprijedili život u Rimu. Prvi učitelji su se uvažali iz Grčke ili grčkih kolonija koji su podučavali mlade Rimljane u svemu onome što je Helada preživjela. Učili su ih kako se upravlja državom, kako se pišu pjesme i druga naučna djela, učili su ih vojnom umijeću i o mnogim drugim stvarima koje su bile potrebne državi koja je bila u punom razvitku.

Ovo učenje našlo je plodno tlo i nije stalo samo na onome što je uvezeno preko mora. Blagostanje koje je u Rimu svakim danom raslo dalo je mogućnosti daljnjem razvitku znanosti u svim pravcima. Tu su se stvorile pravne postavke koje su i danas jak temelj današnjim zakonodavstvima. Pjesnici i književnici ostavili su neizbrisivih primjera poezije i proze, što su kasnijim velikanima pera bili uzor u svojim stvaranjima. Ratno umijeće i vojna organizacija dobili su određene forme koje se ni do danas nijesu sasvim izmijenile. Državna uprava znala je građanima uliti poštovanje prema zakonima carstva. Brodograditelji su gradili čitave flote brodova koji su spajali glavni grad s ostalim prekomorskim zemljama carstva.

Širenje i jačanje carstva u prekomorskim zemljama, od istoka pa sve prema zapadu, unosilo je u nove zemlje sve ono što je u glavnom gradu bilo već dobro razvijeno. S državnim namjesnicima išla je čitava vojska drugih ljudi. Svaki od ovih je imao svoju određenu dužnost u razvitku djelatnosti za koju je bio postavljen.

Obilazeći zemljama čije obale oplakuje Sredozemno more i s kojima se nekada upravljalo iz Rima, nailazimo na razna građevna djela, koja, i pored toga što su stara oko tisuću godina, puno za sebe govore. Neke od ovih su samo ruševine, što ne smeta da se vidi do kojeg su stepena kulture bili dosegli ovi ljudi. Od Sirie, Palestine, Male Azije, pa sve do Tunisa, Španjolske, Francuske, Engleske, pa preko Dunava i sve do nasih Jadranskih obala susreću se ostaci nekadašnje rimske dominacije. Ovo se odrazilo na vjeru, poljoprivredu, saobraćaj, trgovinu, higijenu i ostale ljudske potrebe. Hramovi slični onima u Rimu gradili su se u svim zemljama. Neki od ovih mogu se smatrati i ljepšim primjercima. Kod ovih zdanja grčki uticaj zadržao se veoma dugo s rijetkim iznimkama. Otvorena kazališta grčkog uzora susrećemo na više mjesta. Ovi su bili građeni s mnogo ukusa. Tu se ističu pozornice ukrašene sa stupovima, dok je u gledalištu bilo razmješteno po nekoliko ukrasnih kamenih ženskih likova. Remek djela rimskog graditeljstva su anfiteatari kojih je u imperiji bilo nekoliko. Ove velebone građevine davale su prilike za rasonodu puku, a u samom Rimu ova rasonoda je prešla i u krvološtvo. Na nekim mjestima na našem kontinentu još se rabe stari rimski putevi, a mostovi koji su još usčuvani zaštićeni su spomenici koji još služe svojoj svrsi. Poljoprivredi i navodnjavanju Rimljani su posvećivali mnogo brige. Da bi iskoristili obilje vode iz rijeka oni su gradili vodovode, negdje i nekoliko kilometara duge, s kojima su opskrbljivali vodom velika mjesta i navodnjavali polja. Ostaci ovih vodovoda su lijep primjer građevinskog umijeća. U nekim zemljama još služe svojoj svrsi. Rafinirani ukus su imali kod izgradnja palača za državne službenike i bogataše, što se nazire iz ostataka ovih građevina u zemljama gdje su vladali. Kod ovih gradnja važnu ulogu je imala klima zemlje u kojoj su gradili. Mediteranski predjeli davali su mogućnost korištenja više zraka i sunca, pa prema tome i više velikih otvora i prostoriya.

Život pod rimskom upravom tekao je dugo ostavljajući za sobom neizbrisivih tragova za sva buduća pokoljenja. Vrijeme je teklo a Sredozemno more je i dalje vršilo službu dobrog saobraćajnog puta među obalama zemalja ovog područja.

Kao Grčka tako i Rim kad je došao do svog vrhunca, njegova je zvijezda počela blijediti i pomalo zalaziti. Pohodi Europi velikih azijskih plemena koji su u svojim naletima ostavljali za sobom jad i nevolju, nisu poštedjeli ni stari Rim. Ovi udarci imperiji bilo su među posljednjima.

Još za života carstva i uprav na istočnoj obali Sredozemlja nastala je tiha i nova revolucija. Neki mladi revolucionar, zvali su ga Nazarećanin, pojavio se među narodom i učio ih je. Govorio im je da su svi ljudi jednaki. Do tada neshvatljivo čuvenje. Nije dugo živio, za života nije ništa napisao, njegova putovanja su bila samo nekoliko desetaka kilometara, ali gdje god se pojavio narod se sakupljao i slušao njegove riječi, slijedio i vjerovao u ono što je govorio. Nakon njega, njegovi sljed-

benici su preko Sredozemnog mora pošli u druge zemlje i govorili drugim ljudima ono što su od njega čuli. Ova nova društvena shvaćanja sve su se više širila na sjevernim obalama Sredozemlja i prodirala u kontinentalne zemlje. Nastalo je novo doba s novim shvaćanjima, što je bio jedan od teških udaraca rimskoj imperiji.

Stjecajem prilika Rim je postao centar novo nastale ere. Sredozemni morski put je mnogo olakšao i doprinio širenju novih ideja o jednakosti ljudi i ljubavi među njima. Nova nastala shvaćanja su se širila polagano ali postojano i odrazila su se na književnike, slikare, kipare, graditelje, govornike i druge umne stvaraocce. Gradili su se novi hramovi ali svojim oblikom drukčiji od starih grčkih i rimskih. Sredozemlje je u građevinarstvu vrlo rano dalo romaniku, dok su sjeverni narodi nešto kasnije stvorili veličanstvena djela gotike.

Prošlo je tek nekoliko stoljeća od smrti Nazarećanina, kada se na jugu, u pustinji, pojavio novi narodni učitelj. Učio je narod o nečem novom što do tada nijesu čuli ni znali, a za sebe je rekao da je Prorok. Pustinski narod ga je slijedio i slušao njegovu riječ i po njome se u životu vladao. Ova nova pustinska objavljenja širila su se na sve strane i sve to više se prostirala uz južne obale Sredozemlja i dalje uz obalu. Nova vjera stvarala je kod ovih ljudi fanatizam koji je svojim nadiranjem prešao dva tjesnaca i prešao na europsko tlo. Ova nova ideja je išla uvijek dalje, pa su njihove vojske doprle i do središta Europe, gdje se nijesu dugo zadržali.

U krajevima gdje su vladali i gdje su ostali više vjekova, ostavili su za sobom više građevinskih djela. U ovom se ističu osobito čamije, mostovi i drugi manji objekti općeg značenja. Kod nekih od ovih građevina jako je izražen istančani ukus zamisli graditelja kao i statička izvedba građevina.

Svi narodi na južnoj obali Sredozemnog mora, slijedbenici Prorokove riječi, svojim načinom života, svojim običajima i vjerom, dali su posebno obilježje zemljama u kojima žive.

Veliki pokreti fanatičnih vitezova koji su se kretali od zapada prama istoku pod imenom Krstaških ratova, nosili su sobom svoje obilježje. Prvi pokreti ove vojske bili su upućeni kopnenim putem, ali niti do polovine puta od cilja sve bi propalo, jer je kopneni put, više puta, stvarao ogromne nepredviđene poteškoće. Fanatici su nastavili propagirati stvar, ali put koji su sada izabrali za stići do Sirije i Palestine nije više vodio kopnenim putem. Morski put je bio mnogo lakši, udobniji i sigurniji od brdskih klanaca i visokih prolaza. Ovim putem uspjeh je bio mnogo bolji, na cilj se stizalo mnogo lakše i s manjim gubicima.

Zauzimanjem istočnih obala Sredozemlja po ovim vitezovima iz zapadne Europe, oni su tamo prenijeli i svoj

način života, a time i svoja umijeća. Ostaci njihovih građevina, današnji turisti razgledaju u tim krajevima s velikim zanimanjem. Putevi, utvrde, crkve, hramovi itd., govore o onim graditeljima koji su svoje donešeno znanje presadili na novo tlo. S vremenom se prva ideja-vodilja o oslobođenju zemalja istočnog Mediterana pretvorila u merkantilne svrhe između Istoka i Zapada. Ovaj napredak u ovom pravcu mora se isključivo pripisati lakom prilazu do ovih zemalja, što je onda jedino bilo moguće postići morskim putem.

Trgovina je tada u Sredozemlju uzimala sve to više maha. Genova, Firenza, Venecija i druge manje italijanske slobodne republike uvažale su sirovine iz drugih Mediteranskih zemalja, pa su onda svoje preradevine izvažale u sve krajeve Sredozemlja, pa i dalje. Novčana moć ovih malih republika brzo je rasla, pa se, silom prilika, razvilo i bankarstvo. Firenza u prvom redu, pa Venecija i druge republike bile su toliko novčano jake pa su davali velike zajmove ondašnjim velikanima, pa i vladarima drugih država.

Ovaj veliki priliv blagostanja potakao je ljude na ljepši i udobniji život. U ljepoti i snazi antičke kulture počeli su tražiti nove izvore nadahnuća. Onda su se pojavili književnici, slikari, kipari, zlatari i drugi koji su stvarali nova djela. Ovi ljudi su dali pečat novom prepородu, ili kako mi to sada nazivamo — Renesansi. Ovaj period vremena dao je, do sada, nenadmašiva djela književnosti, slikarstva, kiparstva, građevinarstva i drugih umijeća ljudske civilizacije.

Ljudskoj prirodi jednoličnost nikada nije bila mnogo privlačna. U svom postojanju čovjek uvijek nastoji tražiti promjenu — više vidjeti, više čuti i više znati. Ovo ga draži, uzbuđuje maštu i kulturno uzdiže.

Današnje milionske ljetne migracije ljudi u svim pravcima na kugli zemaljskoj, svojim većim dijelom su upućene na Sredozemno more. Ogronna moderna industrija našeg vremena, koju razvijaju sve zemlje, a koju današnji svijet naziva Turizam, našla je na obalama Sredozemnog mora svoj dosadašnji najveći uspon i razvitak. Svaka zemlja koju oplakuje Mediteran i njegovo blago podneblje, ima mnogo lijepog, raznolikog, kulturnog i svojstvenog da pokaže svakom njenom posjetiocu, što se ne može vidjeti drugdje. Prolazeći ovim obalama sjevera i juga, istoka i zapada, putnik će zabilježiti u svakoj zemlji po nešto što nije vidio ni osjetio u prethodnoj i što neće naći u slijedećoj koju posjeti. I, kada smiren u svom domu nakon povratka, bude prelistavati po svojim zabilješkama i drugim uspomenama sa svog putovanja, zaključak će mu se postaviti sam od sebe: najveći udio u našoj civilizaciji rodio se na obalama Sredozemnog mora.

Kap. Nikša KRSTELJ